

Brassai nyelvtudományi munkássága.

II. A magyar mondat elmélete.

A magyar mondatban körébe vágó első értekezése: *Tapogatódzások a magyar nyelv körül*.^{*} Tapogatódzásnak nevezi, pedig az ige monarchai állásának kivételével a későbbi összes nyelvészeti nézeteit megtaláljuk benne. Itt fejt ki először részletekben, hogy nem „a szóhasogatással“, nem „a gyökök és ragok gyermeki játékaival“ kell babrálni, ami megengedhető holt nyelveknél, hanem „a mondat életműves testét“ kell vizsgálni. Grimm 30-egynehány évig kutatta és gyűjtötte össze négy vastag kötetbe a német nyelv *szótag* kincseit. Pedig nem az etimológia, hanem a „szintaktikai sajátosság adja meg egy nemzeti nyelv jól beszélésének és írásának igaz jellemét.“ A „nyelv. szintaktikai filozófiája“ hiányzik a mai filológiában, mert szófűzéssel és rendezéssel foglalkozó általános nyelvfilozófia még mindig primum desiderium. Sayce és Becker csak „félkísérletet“ adtak. „Becker s én egymásról mit sem tudva s így egymástól függetlenül jöttünk arra a gondolatra, mely tapogatódzásaim vezérelve, t. i., hogy nem a szók etimológiai viszonyait, hanem a szófűzést kell vizsgálni, mert abban mozog és működik a nyelv belső élete.“

Beckerrel találkozott a logika és nyelvtan egymáshoz való viszonya kérdésében is. Becker észre veszi és tanítja ugyan, hogy „a nyelv életében külön szó vagy külön fogalom szintoly kevéssé létezik magára, mint külön hang a szóban; és mint a hang csak a szóban, úgy a szó is csak a mondatban nyeri értelmét“, de elmulasztotta a logikai ítélet és a nyelv-

* Három akadémiai felolvasás. Megjelent Pesti Napló, 1852. 802, 803, 1853. 861, 862, 865, 876, 877, 878, 885 sz. Kocsis Lénárd nem ismeri, valószínűleg azért, mert *A magyar mondat* egy aljegyzete hibásan hivatkozik rá.

tani mondat között párhuzamot vonni, azonosságukat vagy különbözőségüket kimutatni.

Ezt akarja Brassai második értekezésében elvégezni, mint mondja: „határosztályra indul a logika és a nyelvtan uradalmi között“. Tudja, hogy „darázsfszékbe nyul“, mikor a kérdés tárgyalásához fog. „A logika fel akarja ölelni azt is, ami nem az övé s hasznát sem veszi semmit; a nyelvtan ellenben a hozzáillőt mellőzve, épen azt akarja kiragadni társa kezéből, ami nem neki való. Mindenikök vesződik a nyűgös álbirtokkal s a vége egy alig kibonyolítható zavar.“ Baj már az is, hogy helytelenül értelmezik a logikát a gondolkodás törvényei tudományának, a nyelvet a gondolat kifejezésének. Ó a tudományok értelmezését céljuktól vonja el s így más értelmezésre jut mind a logika, mind a nyelv lényegét illetőleg.

Brassai ezzel a felfogásával új és járatlan úton indul el. Hiszen tudjuk, hogy hosszú időn át mennyire befészkeltek magukat a nyelvtudományba a logikai kategóriák, hogy általánosan vallott igazság gyanánt uralkodott a logikai ítélet azonossága a nyelvtani mondattal. Valóban csodálnunk kell Brassai finoman elemző és mélyre belátó elméje élességét, mellyel már 1853-ban észrevette, hogy a logika illetéktelenül a nyelvtan területére merészkedik s olyan feladatra vállalkozik, melyre gyenge vállal nem termettek. Brassai tulajdonképeni logikai ítéletnek csak olyant ismer el, mely egy alsóbb fogalmat egy felsőbb alá foglal, subsumál. S most már a logika ezzel a gyenge készüllettel akarja a nyelvtan végtelenül gazdag területét meghódítani és birtokába venni? A logikai és pszichológiai szempontnak ez az incongruentiája, ennek felismerése láttatja meg vele elsőben a nyelvtani „alany“ csélcsap természetét, értelmezhetetlen mivoltát, az vezet rá sajátos mondatelméletére, ez mondatja ki vele az ige monarchaságát, ez vezet rá őt a pszichológiai alany és pszichológiai állítmány (mondomány) tanára, melyet a németeknél jóval utána Gabelentz hirdetett. És sajátságos, hogy a logika jogosulatlan térfoglalása ellen épen az a Brassai indít harcot, aki Arany szerint „a logika fegyveres Goliátja“, aki ez időben írja logikáját s aki soha egyetlen gondolatot is elégséges ratio szerint le nem írt. Brassai a logika szokásos értelmezését sem fogadja el. A logika nem a gondolkodás törvényeinek

tudománya, mert a gondolkozásnak sok útja, módja és törvénye lehet, melyeket a logika nem is gyanít. A logika nem organon, hanem csak kanon. „Olyan, mint a szállópásztor, mely őrt áll az érett fürtök felett, de érette vagy általa egy tő sem hajtott ki.“ Ő a tudomány értelmezését, helyesebben lényegét és illetőségét egyenesen céljából igyekszik kivonni. Ez pedig nem más, mint az emberek érintkezésének egymás között való eszközlése. A beszéd sem a „gondolatok kifejezése“, hanem csak szikra, mely a hallgató lelkében készen álló gondolatokat lánggra gyújtja; conventionalis eszköz, melylyel gondolatainkat másokkal közöljük, vagy helyesebben: másokban a miénkhez hasonló képeket, érzelmeket és gondolatokat ébreszteni törekszünk. Szóval: a beszéd a társadalmi közlekedés félig szellemi, félig testi eszköze. A két tudomány, t. i. a logika és nyelvtan, illetőleg a beszéd céljának azonossága volt az oka, hogy a logika egyéne, az ítélet, a nyelvtan egyénét, a mondatot, egészen hatalmába kerítette s a nyelvtan egész épületét a maga képére igyekezett teremteni. Pedig az analitikus ítéleteken kívül, melyek a logikának tulajdonképeni birtoka, van egy rakás más ítélet, szemléletek kifejezései, melyek csak kolonc a logika nyakán, „haszontalan lom“ s ha ezeket rendszerébe fel akarná venni, igényein túl háгна. De amelyek a nyelvnek kétségtelen birtoka. Már most a logikai analitikus ítélet idők folyamán becsempésződött a mondatfűzés alapmintájául s a logikai subjectum és praedicatum felvette a nyelvtani alany és állítmány szerepét. Ebből pedig tökéletes fogalomzavar keletkezett. Mert *logikai subjectum és nyelvtani subjectum két merőben különböző dolog, melyek csak esetlegesen találkoznak össze.* A logikai subjectum egy alsóbb fogalom, melyet a praedicatum, mint felsőbb alá felveszünk. És mi a nyelvtani subjectum? A nyelvtan kiszélesíti a fogalmat s azt mondja, hogy a subjectum az, amiről mondunk valamit, a praedicatum az, amit a subjectumról mondunk. Ez az értelmezés olyan „mint egy széllel töltött vánkos, oly üres, amilyen kényelmes.“ Üres és haszontalan, mert szerinte egyetlen egy mondat subjectumát sem lehetne meghatározni; ahol mégis azt tesszük, ott más könnyületek sugják meg nekünk, hogy melyik a subjectum.“

A harmadik értekezésben a mondatnak, a beszéd individuumának *alappját* a subjectumban találja. De az alap, bár

szükséges, még sem főrésze az épületnek. A logikai zavar a subjectumot meg nem érdemelt magas polcra juttatta. Szálljon le innen s tegye tisztét: *készítse a hallót a mondat főrésze által ébresztendő eszmékre*. Az alany a halló előtt ismeretes tárgyat fejez ki. „Ez az alany az azon lényeges jellemvonása, melyet hosszas nyomozásaimnak és szintoly mély, mint terjedelmes vizsgálódásaimnak sikerült benne felfedezni és amelyet mint újat és elsőbben mondottat egészen magamnak igényelek.“ Hogy ez eredményt le fogják kicsinyelni? Nem bánja. Jutalmazva lesz, ha csak egyetlen egy rokon kebelre talál, ki az általa nyújtott fonalat kezébe véve folytatja „dicső nyelvünk“ aknáiban a kutatást.

További fejtegetésében azt a kérdést teszi fel: vajjon az alany általában véve tartja-e magát a beszédrészek valamelyikéhez? *Az alany lényeges vonása az eszme ismeretes volta, a praedicatumé az eszme újdonsága*. Minthogy pedig a beszéd célja az, hogy azon egyénnek, akivel közlekedünk, valami újat mondjunk, ezt pedig a praedicatum teljesíti, következik, hogy *a mondat fő és leglényegesebb része a praedicatum*. Egy mondat állhat csupa igéből, azaz praedicatumból, de csupa subjectumból sohasem. És minden beszédrésznek megvannak kérdő szócskái, csupán az ige szűkölködik ezek nélkül. Egy tökéletes mondat legegyszerűbb típusa egy név és egy ige összekapcsolása által alkotott mondat, nem pedig a logikai *deus est iustus*-féle ítélet, mert a copula a nyelvtanban „merőben hallatlan“ valami.

További kérdése: van-e az élő beszédben „hangozat“ által való megkülönböztetése az alanynak és állítmánynak? Azt feleli: „minden előttem ismeretes nyelvek között egyedül páratlanul áll“ a magyar azzal a jellemvonásával, hogy csak magának van beszédbeli accentusa. Minden magyar mondatnak, minden értelmi és érzelmi tekintet nélkül, „van egy és csak egy hangnyomatéka.“ Ez a magyarnak annyira természetes, hogy azt más nyelvek beszélésébe is átviszi s ezzel nemzetiségét elárulja. Ez az accentus mindig és kivétel nélkül a praedicatumra esik. Az ilyen mondatok: a *pap* beszél, a *fejem* fáj, repül a *madár*, nem kivételek, hanem a szabály alá tartozó esetek. Mert a subjectum a névhez s a praedicatum az igéhez nem mindig és elválhatatlanul kapcsolódik, hanem csak az esetek nagyobb részében. A név nem rabszolgája

az alanynak, az ige a praedicatumnak. A név nemcsak átruházza más beszédrészekre alanyi kötelességét, hanem olykor szerepet is cserél az igével. Tegnap *esett*, ma *havaz*, itt az alanyok adverbiumok. Ég a *gyertya*, úszik a *hal*, itt az ige az alany s a következő név a praedicatum. A *gazdagnak* hízkelkednek, a *szegényt* fitymálják, az *erdőben* vadásznak, ezekben az első szavak, bármilyen különböző viszonyokkal bírnak, mindnyájan alanyok. Tehát valódi szabály, hogy az alany a beszédben minden alakot ölthet s a nevezőn kívüli alany-formák nem kivételek. Ellenben kivétel az, midőn az alany a mondatban az első helyét elveszti.“ Ennek oka az emberi indulat; t. i. izgat a praedicatum, mint főmondandó, hogy az alanyt elugorjuk s csak későbbre vetjük utána: *fut* a madár, *ég* a ház. Ha az indulat nem játszik szerepet s az alany mégis elveszti első helyét, akkor a stilus pongyola. Ez a szabálytalanság a kérdő alakban szabállyá válik, ami a főelvből könnyen érthető és magyarázható.

Ezzel kimerítette az egyszerű, egy alany és egy állítmányból álló mondat tárgyalását. Még a bővített mondat körüli tapogatódzásaira kér engedelmet s ezzel végződik cikksorozata. Legalább én a Pesti Napló 1853. I. félévi részében nem akadtam nyomára, hogy megjelent volna a bővített mondatról szóló értekezése s így valószínű, hogy *A magyar mondat* c. 1860—64-ben megjelent három akadémiai értekezését kell folytatásnak tekintenünk.

„Tapogatózásai“ több tekintetben nevezetes. Miként a magyartalanságok elleni küzdelmét az *Egy szavazat nyelvünk ügyében* vezeti be 1846-ban, jobban mondva „*T. cz. szerkesztő úr*“ c. cikke már 1844-ben,* úgy magyar mondat-tani kutatásait ez a terjedelmes tanulmánya nyitja meg. Ott harcot indít a nyelv szelleme ellen vétő szabálytalanságok ellen, riadót fuj a veszedelmek ellen, melyhez Arany, Hunfalvy egész lélekkel csatlakoznak. Itt önérzetesen mondja, hogy új dolgokat hirdet, melyekről nyelvtanokban nem igen szokás beszélni. Nyíltan vallja és beismeri, hogy Beckerrel egy időben, de tőle függetlenül jött arra gondolatra, hogy a nyelv rendszerében a mondat (és nem a szó) az a szerves

* Vasárnapi Ujság, 1844. 545. sz. „Ö“ aláírással.

egyén, ami az állatok országában az állat, a növényekében a növény. Későbbi mondattani dolgozatainak vezető gondolatait csirájában mind megtaláljuk ebben. Így a mondattani alap hangsúlyozását, a logika és a nyelvtan viszonyáról későbbben is vallott nézeteit, melyekkel megelőzte az új grammatikai iskolát. A subjectum és praedicatum adott értelmezései némileg módosulnak ugyan később, mert a mondat dualizmusát csak korlátozott értelemben fogadja el s a subjectum régi értelmezés szerinti fogalmát elveti. De viszont a mondatban az ismeretes és ismeretlen eszme megkülönböztetésével jóval megelőzi Gabelentzet, aki a mondatot a pszichológiai alany és pszichológiai állítmány kategóriái szerint elemzi. És végül megkapjuk csirájában a mondataccentusról szóló későbbi elméletét, melyre egy jegyzete szerint már 1832-ben Euklides fordítása közben rájött.

A mondattan terén fő műve, melyben mondatelméletét részletesen kifejti: *A magyar mondat*. Három akadémiai értekezés, melyeket 1860 jun. 4-én, 1863 máj. 1-én és 1864 jun. 20-án olvasott fel. Értékét mutatja már az is, hogy akadémiai nagy jutalomban részesült. De ennél fontosabb az, hogy sok tekintetben új és eredeti gondolataival a magyar nyelvészet történetében új korszakot nyit s elmemozdító hatásával egy csomó értékes vizsgálatra ad buzdítást és kiinduló pontot. Ha a magyar nyelvészet történetében áttekintjük e munkáját megelőző és követő irodalmat, bámulva vesszük észre azt az irányváltozást és haladást, melyet a tudomány tett az ő termékenyítő gondolatai elterjedése után.

Az első értekezés az általános elveket, a második és harmadik a tüzetes részt tartalmazza. A következőkben az általános, azaz alapvető elveket fogjuk részletesebben ismertetni.

Kiindulása ez: „Nekem az az elfogultságom van, hogy a nyelvet csak az emberrel és emberiséggel kapcsolatban bírom vizsgálatra érdemesnek tartani.“ Ez azt teszi, hogy ő elvileg más állásponton áll, mint azok a nyelvészek, „kiknek a betűk és szótagok hasogatásai és igazi vagy képzelt származtatása elég élvezetet nyújt, mi több, elég dicsőséggel fizet.“ Dacára Fábrián és Szilágyi értekezéseinek, Fogarasi Eurekajának, az Akadémia szerkesztette „Magyar nyelv rendszerének“, a magyar mondat kérdését még nem tartja eldöntöttnek. Sok munkájának sikertelensége mellett is kitar-

tóvá teszi „az a rendíthetetlené vált meggyőződése, hogy a magyar mondat, vagy ami egyre üt ki, a magyar nyelv logikáját, ú. m. tényei rendszerezését s általános, mindig érvényes szabályokra való vitelét én puhaltam és tapogattam ki.“ S ha terjesztését nem sűrgeti, vele száll sírba s míg valaki megint kipuhatolja, „addig édes anyai nyelviünk nem ugyan organikus és természetes fejlődés útján, hanem mesterséges és szántszándékos rontás által annyira el lesz ferdítve, sajátságaiból annyira kivetkeztetve, hogy romjaiból csak töredékesen, csak hiányosan lehet kiszemelni igazi rendszere megalapítására már csak alig elégséges tényeket.“ Értekezése tárgya nem hirtelen támadt ötlet, „hanem 25 évi ernyedetlen nyomozás érett gyümölcse, melyben jövendő növények magvai rejlenek“: a tudományos indukció biztos módszerén folytatott nyomozás, elmélkedés és általánosítás józan eredményei.“

„*A nyelvészet induktív tudomány.*“ Rossz úton járnak tehát azok, akik „eleve megállapított általános szabályok alá akarják erőltetni a tényeket, akik az analogia „úgy van“-ja helyett egy körmönfont syllogismus következményében az „úgy kellett lenni“-t erőszakolják ki.

„*A nyelvészet természeti tudomány.*“ Nemcsak hasonló némikép a természeti tudományokhoz, hanem „a természeti tudományok egyik ágazata és azon derék és hatalmas család egyik tagja. Igenis, édes testvére a philologia a fizikának, kémiaának, ásvány-, növény-, állattannak, geológiának, meteorológiának.“

„*A nyelvbéli egyén a mondat.*“ Ez a nyelvészet architektónikájának a szegletköve. Mert az egyén „egy határozott alakú egész, mely maga nem szükségképeni része semminek, de amelynek részei reá nézve szükségképek és csak érte léteznek.“ Minden szó külön-külön szükségképeni része a mondatnak és csak érette létezik. Mondatokból csoportosulhat egy felsőbbnemű egyén, épen úgy, mint fákból erdő, juhokból nyáj, házakból helység, de ez a csoportosulás nem szükségképeni. De azért a mondat nem veszti el saját egyéniségét, mint nem a fa az erdőben, a juh a nyájban, a ház a helységben. Ebből kerekedik lefelé elemezve az etymologia és onomatologia, felfelé szerkesztve a syntaxis. „A szó a mondatnak

oly világosan szükségképeni és csak érte létező része, hogy önállóságra sehogy se verekedhetik.“

„*A nyelv sajátságai a mondat sajátságaiban fészkelnek.*“ Ezek a sajátságok: a szók ilyen vagy amolyan rendje, a concordantia és regimen ügye. Csak a gyökök és betűk nem szolgálnak biztos alapul e sajátságok megítélésénél. A mondat alkata, megértése s meghatározása után lehet jellemezni a mondat s a nyelv minőségét. A nyelvészet messze elmaradt „testvértudományai“ mögött. Mert ezek ismerik az állat és növény szerveit, alakukat, összefűzésük módját, működésüket. De ez a mező a nyelvészetben parlagon hever.

„*A mondatnak tartó és forduló sarka az ige.*“ „*A mondatban nincs dualismus.*“ Ezt az elméletet az indukció teljességgel nem igazolja. A subjectum értelmezései nem képesítnek annak kitalálására. Olyan „lebegő és oszló köd“, melyre nem lehet ráépíteni azt a súlyos rendszert, „mely szerint a mondat egymással egy felsőbb egységbe összekapcsolt, de külön értékű, egyenlő rangú és egymásnak ellensúly gyanánt szolgáló két részre: subjectumra és objectumra oszlik.“ S még ha határozott fogalom volna is, mi egyéb eredménye lenne, mint az, hogy az ige határozói közül egyet, a többieknél némelykor tán szorosb viszonyt, kimutattuk és megkülönböztettük minden gyakorlati haszon, vagy nyereség nélkül.“ Tételét azonban nem úgy érti, hogy egy mondatban sem volna dualismus, hanem csak úgy, hogy „a dualismus nem tartozik a mondat lényeges jegyei közé.“ Épen mint az úszás nem lényeges jegye a *madár* fogalomnak, holott van úszó madár.

„*A mondat igéből s hozzája tartozó igehatározókból áll.*“ Ott székel a mondat közepén, elején vagy végén, ahol székhelyét választani tetszik, a fejedelem, az ige s fűzi magához az értelmi hódolat kötelékeivel vasallusait, az igehatározókat. De az ige fejedelemsége nem kényuralom, alattvalói nem rabszolgák, hanem törvényesen szabályozott viszonyaik vannak urokhöz és egymáshoz, autonómiájok, némi rendfokozatuk s egy bizonyos feudalizmus, melynek jelszava, szintűgy, mint ama történelminek: nulle terre sans seigneur.“ Nem metafora vagy retorikai allegoria ez, hanem az ügy legtulajdonképpibb, legszabatosabb kifejezése: A verbum regens. Az indukció bármily mély és szabatos vizsgálatai után sem tud egyebet mondani, mint megerősíti e szabályt, amely a nyelvek meg-

értésében és használatában minden nehézségen és akadályon túlságát.

Igehatározó nem a régi szűk értelemben vett adverbium, hanem minden, amit a mondat az igén kívül magában foglal. „A mondat harmadrendbeli sajátosságát a szórend hordozza.“ „Most érkezünk már ügyünk legszövevényesebb és legkevésebbé is fejtett feladatára: a szórend elméletére. Itt hiszem én, hogy némi világot vetettem a homályban. Az igehatározóknak határozott rendje van, még pedig a nyelvekhez képest különböző. Ahol törvénye ismeretes, ott a mondat és nyelv sajátosságának egyik jellemző vonása. A kiinduló pont ez: kell-e valamelyik igehatározónak elsőnek lenni? Az első a mondat értelmének a halló felfogásában mintegy *alapot vet*, tehát *figyeltető, előkészítő*, a halló szellemi működését a szólóéval *összekapcsolja*. Ez az *inchoativum*, melynek két fő jegye van: hogy kezdi a mondatot s készíti a hallót ennek felfogására. Egyik sajátossága a mondatnak s következőleg a nyelvnek a *hangsúly*, „egyike a legkevésebbé döntött és tisztult tárgyakkal.“ A hangsúly kétféle: *szóbeli* és *mondatbeli*. Vannak oly nyelvek, melyekben szóbeli, azaz szükségkép ottlevő hangsúly nincs (francia, szláv az orosz kivételével) és olyanok, melyekben mondatbeli hangsúly van. Ilyen a magyar.

Az első értekezés utolsó fejezetében („Berekesztés“) összegezi az előadottakat. Leírta a mondat természetrajzát, nem teljesen, mert azt „első“ kísérlettől nem kívánhatni.“ Már pedig ez első kísérlet abban, hogy módszere az indukció s hogy a mondatok összehasonlítását ily széles alapon senkise vette munkába. És hizeleg magának, hogy ő is lendített valamit az ügy előhaladásán.

Eredményeit e pontokba szedi össze:

a) A mondat egyéniségét kitüntetőbb világba helyezte.

b) A nyelv szellemi jelentőségéhez méltó syntaktikai vonásokat jelölt ki, melyek a nemzetek észjárásába, jellemébe, egymásközi viszonyaikba legalább oly mélyre engedik lélektani pillanatokat vetni, mint a k, l, r, s betűk jelentősége, vagy a gesetzliches Verhältniss der Laute.

c) Eszmét adott arról, hogy mily sokoldalúak a nyelvek sajátosságai, de egyszersmind mennyi a sebezhető pontjuk.

d) Syntaktikai jellemvonások gyakran egészen másfelé

néző rokonságokat mutatnak ki a nyelvek között, mint a gyökök sokszor erőltetett hasonlóságai.

e) Egy új *syntaktikai* nyelvhasználatnak rajzolta meg alapvonalait, mely terjedelmesebb mezőn és magasabb színvonalon hajtsa végre azt a munkát, mely Boppnak az indogermán nyelvek összehasonlító tanában oly fényesen sikerült az *etymologia* terén.

Hunfalvy Pál* csekélylését alig tudja elrejtteni tárgyiasnak látszani akaró megjegyzéseibe. „Különös figyelemre méltónak“, mondja ez értekezést, melynek állításaira észrevételei ezek: „Egész raj kétséget és kifogást költő állítás“, hogy Brassai a nyelvet csak az emberrel kapcsolatban vizsgálja. Hogy a nyelvészet induktív tudomány, az nálunk sem új dolog, „azt nem volt szükség felfedezni.“ De nem áll, hogy „a nyelvészet természeti tudomány“, mert a nyelv az emberi szellem terménye, melynek története van és különbözik a természeti tárgyaktól, melyek nem az emberi elmében termettek. *A nyelvbéli egyén nem a mondat, hanem a szó*, melyet nem lehet báránycímerhez hasonlítani a mézszárszékben, mert vannak saját részei (képzők, ragok) a nomennek, melyek nem részei a verbumnak s viszont. Ellenben a báránycímerből nem lehet bárányt, vagy épen kacsát csinálni. A mondat dualizmus, mert „van-e hasonlók között nagyobb hasonlóság annál, mely van az ítélet és mondat között? S lehet-e ítéletet másképen, mint mondat által kifejezni?

A mai tudomány megállapította, — mondja Kocsis Lénárd, — hogy Brassai tévedett, mikor a nyelvtudományt természeti tudománynak tartotta. Brassait erre a felfogására aligha nem az induktív módszer alkalmazása vezette, mely a „magas philologia“ virágzása korában mégis csak újdonság számba ment a nyelvészet terén. De viszont a természeti tudományok analogiája egy termékeny gondolat fogalmazására vezette, arra, t. i., hogy a nyelvbéli egyén a mondat. Ebben a felfogásban meg a haladó idők tudománya Hunfalvyval, a nagyérdemű és nagynevű tudóssal szemben Brassainak adott igazat. Termékenynek mondtuk e gondolatot, mert a korabeli gyöknyomozás, etymologizálás terméketlen és sikertelen munkájával szemben az új irányban való szorgos kuta-

* Nyelvtudományi közlemények. I. kt.

tásra nyitott útát és lehetőséget. S abban is Brassainak kell igazat adnunk, hogy ő a mondatfűzésre akarta alapítani az etymológiát, mellyel szemben Hunfalvy azt az álláspontot képviselte, hogy ez lehetetlen, hogy az etymológiára kell és lehet alapítani a syntaxist.*

Csakhogy az etymológián Brassai nem a korabeli gyöknyomozó tudományt, hanem a későbbi alaktant értette. És a tudomány igazolta Brassai ama „elfogultságát“ is, hogy ő a nyelvet csak az emberrel kapcsolatban tartja vizsgálásra érdemesnek.

Brassai első értekezésének általános elveit alkalmazza második és harmadik értekezésében a magyar nyelv tényeire. És eközben megalkotja *mondatelméletét*, mely egészen új volt nyelvészetünk történetben.** Nem ötletesen, máról holnapra, hanem hosszú évek elmélkedései és tanulmányai alapján. Ez elmélet kialakulása folyamán különböző korszakokat lehet megkülönböztetni. *Tapogatózásaiban* még megtartja a mondat dualizmusát, még ismeri az alany és állítmány kettősségét. De további kutatásai nyomán rájő az alany „csélcsep természetére“, arra, hogy a mondat elemzésében nem lehet hasznát venni, hogy kielégítő meghatározását eddig nem tudták adni, hogy semmiféle meghatározás nem képesíti arra, hogy hordja is azt a szerepet, melyet eddig vitt a mondat szerkezetében. És midőn mindezeknek az okát ku-

* Hunfalvy ezt a felfogását később módosította. 1874-ben már azt tanította, hogy az alaktant mondatani alapon tárgyaljuk. Azonban 10 évvel később 1884-ben visszatér eredeti felfogására, mellyel az alaktannak mondatani alapon való tárgyalását elítéli. Elítéli pedig pszichológiai alapon álló ama módszeres meggondolás alapján, hogy a tanuló a rendszer kedvéért szerteszét szórt alakokat — nem támogattatván sokáig emlékezete — nem tudja megjegyezni és emlékezetébe vénsni. Ugyanazok a tények más következtetés vonására indítják Hunfalvyt és Brassait, nemcsak más, hanem épen lényegesen eltérő és ellenkező eredményekre. Hunfalvy: *Nyelvtudomány és nyelvtanítás*. Egyet. Philol. Közlöny, 1884. 892—896 l.

** „Mindezeknek igazsági értékét, ha szemét be akarja hunyni, csekélyelheti, fitymálhatja, vagy eltagadhatja akárki, *de eredetiségüket tőlem el nem vitathatja*“. A magyar mondat III. 273—274. l.

tatja, rájő arra, hogy az alany nem szintaktikai, hanem logikai fogalom, melyet a német filologia csempészett bele a nyelvtanba. Holott egy kis elemzés azonnal tisztába hozza, hogy nem minden logikai ítélet nyelvtani mondat. Kimondja tehát, hogy a *mondat lelke az ige*. Ez kormányozza a mondat minden többi részét. Ezek pedig hozzásímulnak, alkalmazkodnak, tőle függenek és reávonatkoznak. Sőt az ige egyedül magában is állhat, teljes értékű mondat. Határozói meg teljességgel nem lehetnek el azok nélkül. A németnek nem lehet fel tudni, ha saját nyelve természetéből indulva ki oly nagy fontosságot tulajdonít a dualizmusnak. „De a magyar miért tenné magáévá az ő eszejárását, mikor legalább is felesleges?“ „A magyar mondat alkotmányának egyik talpköve az“, hogy a mondat középpontja az ige s minden más része a mondatnak: a *határozók*. Ezek között van az eddig ú. n. *alany is, melynek semmi előnye és elsősége a többiek között nincs*. S hogy mégis az idők folyamán a többiek között kiváltságos helyzetbe emelkedett, annak oka a német nyelvészektől hozánk is átjött „az a hiedelem“, hogy *minden mondatnak* a logikai ítélet a típusa. Az *általános igehatározó* kiszélesített eszméje „nemcsak biztos vezérfonal gyanánt szolgál vizsgálódásainkban, hanem eszközöket is nyújt kimerítő és kielégítő szabályok, általában rendszeres szófűzés alkotásában.*

Brassai azonban az ablakon kidobott alanyt mégis visszahozza más szín alatt, más formában a mondatba. A hangsúly törvényeit tárgyalva észreveszi, hogy minden magyar mondat elején van egy hangsúlytalan bevezető, a figyelmet felkeltő rész, amelyet *inchoativumnak* nevez. A magyar mondatnak ezt az oly fontos és nevezetes részét a nyelvészek — az egyetlen Fogarasit kivéve — figyelmökre sem méltatják. Más nyelvekben is megvan. Miért nem fedezték fel hát? — teszi fel a kérdést Brassai s azt feleli rá, hogy két dolog elfedte előlük az igazságot: egyik a mondataaccentus nem léte, másik a logikai alany fogalma.

A mondat dualizmusának a kérdése több mint két évti-

*. A magyar mondat. III. 184. l.

zed mulva újra visszatér egyik akadémiai értekezésében.* Érdekes ránk nézve, mert betekintést enged Brassai mondatelméletének fejlődésébe. Alkalmat értekezése megírására Georg v. Gabelentz két cikkének megjelenése adott a *Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaften* 1869. évi folyamában, melyet ő csak később vett észre. Brassai elmondja, hogy már ezelőtt 34 esztendővel kereken kimondta, hogy a mondatban nincs dualizmus. S most mégis erről értekezik. És ezzel elismerni látszik, hogy véleményt változtatott. „Nem, — úgymond, — én a dualismust amott a szűkebb és szorosabb értelmében vettem, itt pedig a tágabban élek vele. T. i., hogy a mondat igenis két alkatrészből áll, de amelyek nem egyenértékűek, nem egyenlő rangúak. Az én tág dualizmusom ez: A mondatnak két része van: az egyik a rendben első, elkészíti a hallót a mondandónak felfogására.“ A másik, amely a hallónak tudtára adja a tudni valót. 52 esztendeje, hogy meg van győződve a mondottak valóságáról, 34 éve, hogy meggyőződését sajtó útján is hirdeti s még sem jutott semmi eredményre, pedig „csak szokás, előítélet és tudósi tekintély ellenfelei.“ Most Gabelentz „egy mondat-dualizmust állít fel, mely az enyémhez alapjában és lényegében annyira hasonló, hogy én, ha föltehettem volna, hogy neki tudomása volt értekezéseimről, vádat emelek vala ellene hallgatásaért.“ Elméletének némi bizonyítását látja abban, hogy egymástól függetlenül csaknem azon egy gondolatra jöttek. Gabelentz azt, amiről a másikat gondoltatni akarja, *pszichologiai alany*-nak, azt, amit gondoltatni akar róla, *pszichologiai mondomány*-nak nevezi. Amaz Brassainál az inchoativum, ez a mondatzöm. Brassai úgy látja, hogyha Gabelentz tárgyát jobban kidolgozza, megszabadult volna a nyelvtani, jobban mondva logikai subjectum-*praedicatum* nyüegtől s azt mondja, hogy Gabelentz 1869-ben egy lépéssel sem ment tovább, mint ő volt 1860-ban, sőt már 1852-ben. Hangsúlyoznunk kell tehát, hogy Brassai a mondat dualizmusán egészen mást értett, mint az alany-állítmány logikai kettősségét.

Brassai után a magyar mondat elméletével Ba-

* A mondat dualizmusa. Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből XII. kt. 1885.

logh Péter és Kicska Emil foglalkoztak behatóan. Balogh* áttekintvén az újabb mondattani irodalmon, „nem kicsinyelhető eredmény“-nek látja, hogy az újabbak az alaktant is a mondattan alapjára helyezik. Ez az, amit Brassai kívánt s Hunfalvy lehetetlennek mondott. A mondat egyes kérdéseivel sokan foglalkoznak, de „a mondat általános sajátságait csak egyedül Brassai vizsgálja.“ Hogy a mondatban semmi más szó nem lehet állítmány, csak ige, azaz olyan szó, amely már magában is mondat, olyan egyszerű és világos, hogy csodálkozik, mikép tarthatta magát oly sokáig a copula-elmélet. Az olyan mondatokat, melyekben névszó a látszólagos állítmány, elliptikus mondatoknak kell felfogni. Balogh tehát a két ellentétes nézet közül a Brassaiéhoz áll s az igt nem a beszédrészek, hanem a mondatok közé sorozza s védelmezi Brassait a „nyelvtani egyén“ kérdésében Hunfalvyval s az inchoativum és mondatzöm dualizmusát a Gabelentz pszichologiai alany-állítmányával szemben. Ez a fejtegetés és elemzés a mondatnak már egészen új felfogását és elméletét nyújtja s egészen Brassai nyomdokain és szellemében.

Kicska Emil két ízben foglalkozik Brassai mondatelméletével.* Brassaiból indul ki, az ő finom elemzései keltik gondolatait, de egyes kérdésekben tovább megy. Nem csodálkozik azon, „hogy oly élesen gondolkozó főnek“, aminő a mi Brassaink, nem kellett az alany és állítmány fogalma.“ De azért Brassai elvetette a sulykot, midőn minden teketória nélkül kidobta a mondatból. Az az állítása, hogy „a mondat igéből s hozzája tartozó igehatározokból áll, csak akkor volna igaz, ha az ige minden esetben határozandó tagja volna a mondásnak. De az ige hol határozandó, hol határozó a mondatban. Ez a két fogalom nem más, mit Brassai tudott és tudandója. Brassai *inchoativuma*, *zöme* és *egészítvényei* hallatára „borsószik a háta“, de „teljes elismeréssel kell adózni Brassainak azért, hogy ő az egyetlen, aki világosan megmondta, mi a szólás határozó és határozandó tagjának az ismertető jele: t. i. a hangsúly.“ Védelmére kel Brassainak Szarvas Gáborral szemben, ki azzal akarja megdőnteni

* Az ige szerceplése a mondatban. Magyar Nyelvőr, 1888.

** Alany és állítmány. Magyar Nyelvőr 1895., 1896. És: Még valami az alanyról és állítmányról. Nyelvtudományi Közlemények, 1899.

Brassai elméletét az alanyról, hogy az alany feltalálása és megállapítása nagyon könnyű annál az alárendeltségi viszonynál fogva, melyben az állítmány az alanyhoz áll. S azt mondja, hogy az alany feltalálására szolgáló összes jelek közül „egyedül a hangsúly érdemli meg a kalauz nevet.“ De csak úgy vehetjük hasznát, ha valóban organikus test gyanánt tagoljuk a mondatot. Végül így hódol Brassainak: „Az ok keresésében és feltalálásában Brassai volt vezérem, aki sokkal mélyebben pillantott be a mondat szerkezetébe, mint akár-mely nagynevű német tudós, Gabelentz, Kern, Wegener stb. Steinhallal egyetemben. Ezzel a nyilatkozattal egyszersmind megkövetem Brassait, ha akár „Hangsúly és Szórend“ c., akár ebben az értekezésemben, mely annak csak folytatása, elszóltam volna magamat, azaz, nem szóltam volna róla az őt megillető tisztelettel.“

Második értekezésében szembeállítja Brassait Kernnel. A mondat magyarázásában mindketten az igéből indulnak ki. A mondat mindkettőjük szerint igéből és határozókból áll. De Brassai azt hozza ki vizsgálata eredményéül, hogy a mondatban nincs dualizmus, Kern pedig meghagyja a dualizmust. Melyikök volt következetesebb? Kétségtelenül Brassai, mert az a tétel, hogy a mondat igéből és hozzája tartozó határozókból áll, egy kalap alá fogja a nevezőt a névszó többi formáival. Ha áll a tétel, akkor a nevező csak olyan határozó, mint a többi. Akkor nincs két úr a mondatban, csak egy: az ige. Kieska szerint Brassai azt a hibát követte el, hogy az alanyt és állítmányt támadta, holott csak a nevüket bitorló nevezőt és igét kellett volna támadnia. Mikor a subjectum jelentéseit vizsgálja, egyet elhagy s ez az, hogy a subjectum tehet valami *határozandót* is, melynek megfelel a határozó, vagy praedicatum. A subjectum „fenék-értelméből“ következik, hogy az a mondattag, melynek bizonyos jegyét, vagy tulajdonságát mondjuk meg. Ez más szóval a fogalom meghatározása: vagyis a subjectum a határozandó, a tulajdonított jegy pedig a határozó, vagy praedicatum. Mikor Brassai az igét és határozót állította szembe, két szempontot, a forma és functio alapját zavarta össze. A forma szempontjából az igével nem a határozó, hanem a névszó, a functio szempontjából a határozóval nem az ige, hanem a határozandó áll szemben. Szóval: Brassai csak az áldualizmust akarta kiirtani: az igazi

dualizmust szóval bántalmazta ugyan, de tettel elismerte, midőn tudott részt és újságot, inchoativumot és zömöt különböztetett meg. Brassai elnevezése szokatlan volt s „talán éppen ez az új műszó volt az oka, hogy sok helyes állítása is a pusztában kiáltó szavaként hangzott el.“ Még szokatlanabb a „*pótló egészítmény.*“ A hangsúly tüzetes vizsgálata után arra az eredményre jut, hogy „Brassai nem sok hasznát vette, hogy a subjectum és praedicatum szavaktól elállott. Csak ellenmondásokba keveredett és sokszor kénytelen volt a napot is letagadni az égről. De elvitathatatlan az az érdeme, hogy ő mutatta ki legelsőbb, hogy az ú. n. grammatikai alany csak üres szó. Kimutatta már 1852-ben, holott Steinthal csak 1855-ben kezd éppen azzal az üres töltéssel, az ú. n. grammatikai alannyal lövöldözni a grammatika birodalmába tolakodó logikára.“

Brassai nagy érdemeinek teljes elismerésével foglalkozott mondatelméletével Kocsis Lénárd.* Rámutat arra, hogy nálunk Brassai a lélektani irány első hirdetője; több tételét, melyet korábban nem fogadtak el, a haladó tudomány igazolta. Így azt, hogy ő a nyelvet csak az emberrel kapcsolatban bírja vizsgálatra érdemesnek tartani s hogy „az élőszóejtés“ a mondat alkatában szabályozó hatalom. Ő volt nálunk az első, aki a nyelvészetben az analogia mindenre kiható működését nemcsak felismerte, hanem minden alkalommal hangsúlyozta, ami aztán a 70—80-as évek nyelvészeti kutatásának hatalmas lendületet adott. Legnagyobb érdeméül tekinti azt a tételt, hogy a nyelvbeli egyén nem a szó, hanem a mondat, melyet külföldön körülbelül vele egy időben Sayce hirdetett s melyet Hunfalvy, a nagyérdemű tudós, olyan semmitmondó érveléssel vont kétségbe. Ez a tétel természetes következménye volt annak az alapvető felfogásának, hogy ő a nyelvet nem az akkori spekulatív nyelvmetafizikusok módjára a gondolat és szellem incarnatiójának, hanem az emberek egymás közötti érintkezése eszközének fogta fel. Ennek a tételnek újsága miatt „meglepő s igazságában kimondhatatlan“ fontosságán nem üt csorbát az a Kocsis szerinti valószínű feltevés sem, hogy kimondására az a helytelen felfogás

* A mondatrészek viszonya Brassai mondatelméletében. Nyelvészeti Füzetek. Budapest, 1902.

adott alkalmat, hogy a nyelvészet nem történeti, hanem természeti tudomány. Erre a helytelen felfogásra pedig az indította Brassait, hogy „a nyelv fejlődésének történetével nem volt egészen tisztában.“ Kocsis a mondat duálijmusa kérdésében azok pártjára áll, akik nem ismerik el az ige monarchai uralmát a mondatban, hanem az alany és állítmány kettőséget vallják és hirdetik. Brassainak ezt a felfogását tévedésnek minősíti, amely oka volt több következetlenségének. Az ige monarchai uralmának kiemelésére az vezette, hogy a mondatot csak subjektív szempontból vizsgálta s e közben elfeledkezett arról, hogy egyaránt fontos a mondatnak és a hallónak az érdeke. Kocsis Brassai mondatelméletének egy olyan jelességét emeli ki, amelyet a kutatók nem vettek észre s ezzel ráirányítja a figyelmet *A magyar mondat* III. részének kiváló fontosságára. Brassai „egyik legfontosabb felfedezése“ a mondatrészek függésében a kétféle viszony megkülönböztetése: egyik a dologi viszonyoktól, a másik a szórendtől, illetőleg a hangsúlytól jelölt. Ez utóbbit nagyon behatóan tárgyalja s törvényeket állít fel; az előbbinél azonban „a félúton megállapodik.“ Ha nem áll meg a félúton, hanem a „dologi“ viszonyok általános kategóriáit is felállította volna, azaz részletes elemzése alapján általános törvényeket is megpróbált volna felállítani, rájött volna, hogy a cselekvő és a cselekvést kifejező ige dualisztikus viszonya az a tengely, mely körül forog tárgyi szempontból a magyar mondat világa.* A nyelvtörténeti szempont mellőzése többször megbosszulja magát nála; így mikor a *t* ragot egynek tartja e mondatokban: hat órát gyalogoltam, sokat esett és: Kolozsvárt mulattam, egyenest odatartok; mert itt két külön eredetű ragról van szó. Vagy amikor a *ben, ban* ragok között nem akar elismerni különbséget, mely Erdősi lelkén szárad s nem egyéb, mint „a nyelvtanárok költeménye — *commentum grammaticorum.*“ Vagy amikor abba „a roppant túlzásba“ esik, hogy nem akarja elismerni, hogy nem egyszer az *ért* rag helyett és *miatt* használtatik, hogy a *ból,ből* fölcserélhető *miatt-al*, vagy állhat helyette *szerint*, *-nál fogva, közül*. Ezeknél s még másoknál is nem akarja megengedni, amit a régi nyelv számos példával igazol, hogy az egyes kategóriák nin-

* Id. m. 63. i.

csenek oly élesen elválasztva egymástól, mint a logikában s az egyes ragok közti különbségek gyakran elmosódnak.* A jelző fogalmát túlságosan kiszélesíti Brassai, ami azonban természetes következménye volt az ige középponti helyzetéről alkotott felfogásának. Az értelmezőt — helyesen — jelzőnek tartja s úgy magyarázza, mint Simonyi s a címet és rangot jelölő szók helyét is úgy állapítja meg mint Simonyi.** Mi a mondatot így fordítóknak: Simonyi úgy magyarázza s állapítja meg, mint előtte Brassai. Részletekbe vezetne, ha Kocsisnak e nagyon tartalmas értekezésével behatóbban foglalkoznánk. Azért csak ezt a megállapítását emeljük még ki: „Termékeny gondolataival, a legnehezebb, de legfontosabb kérdések felvetésével nemzedékek számára jelölte meg a kutatásnak új szempontját, helyes irányát.“ És „nem kell mély látás annak megértésére, hogy csak a meg-megújuló mondat-tani vitáknak végső rostjai is Brassai műveibe mélyednek, hiszen éppen a tőle felvetett kérdések tették a harc középpontját.“***

Kisebb fontosságú mondat-tani probléma az ú. n. *összevont* mondatkérdése.**** Mégis kissé részletesebben azért tárgyaljuk, mert története mutatja, hogy az új grammatikai iskola lélektani szempontja nálunk Brassainál jóval előbb érvényesült, mintahogy maga az iskola Steinthal elveivel 1855-ben megszületett. Brassai az összevont mondat kérdését legelőször már 1847-ben Okszerű Vezérében érinti: Az ilyen mondatoknak, mint: *ich sitze und schreibe*, megértésére az a magyarázat, hogy ezekben két vagy több mondat van összehúzva, éppen nem szükséges, mondja itt. Azután a II. rész második kiadásában 1856-ban és a módszerről szóló akadémiai értekezésében 1869-ben foglalkozik e mondatokkal. Az ilyen mondatokat igaz, hogy széjjel lehet szedni, de abból nem következik, hogy eme szétszedett részekből állanak. Egy darab fát is három hasábra lehet hasítani, de ki merné állítani ama darab fa egész korában, hogy három hasábból áll? Az olyan elemzés vét a takarékoság elve ellen, az igazság

* Id. m. 59. l.

** Id. m. 66. l.

*** Id. m. 67. l.

**** Erdélyi Lajos: Az összevont mondat modern szempontból. Nyelvtudományi füzetek. 1896.

ellen és e szabály ellen: qui multum probat, nihil probat. Hiszen minden egyszerű mondatot annyi különböző mondatból lehetne összehúzza gondolni, ahány külön határozóval párosíthatni benne az igét. Szóval ez az összevonás csak chimaera! Brassai szerint „ez a tan filozófus szomszédainktól került hozzánk, akikről újabb nyelvtanaink írói nem restelték ezt is, mint valami nagy bölcseséget átkölcsonözni.“ És pedig átkeült, miként az alany és állítmány kérdésénél, a logika útján, melynek szempontjait a nyelvtudósok pszichológiai belátás nélkül alkalmazták a mondatra is. Brassai úgy fejezi ki ezt, hogy „tudományos vizsgálatokban a logika és nyelvészet, melyeket egymás segítségére rendelt a természet, nem egyszer egymás földébe kaszáltak s haszon helyett kárt tettek . . .“ A logikának, mint egy láthatatlan nemtőnek kell örködni minden tudománynak, jelesen a nyelvtannak eljárása felett, de ne úgy, hogy magát mutogassa és saját cselekvényeit vegyítse védenecsei közé.“ A németeknél az „összevont mondat“ kérdését csak a 80-as években fejtegette Kern és Burghauser, még pedig egészen azonos szellemben, mint Brassai. Nálunk Halász Ignác egyetemi előadásaiban csak a 90-es években vett tudomást e tanításról s vitte be iskolai nyelvtanaiba. Az történt itt is, hogy a mi tudósunk jóval megelőzte a filológus németeket s mikor ezek révén az új tanítás nálunk is ismeretes lett, felfedeztük, hogy hiszen ezt nálunk már régen hirdették és tanították.

Brassai mikor a magyar mondat elemzéséhez fog, nem a nyelvészeti szakosztály tagja. Ezért szükségét látja vállalkozása igazolásának. Felteszi hát a kérdést: Fábíán és Szilágyi jutalmazott értekezései, Fogarasi Eurekaája, az Akadémia szerkesztette „Magyar nyelv rendszere“ után van-e szükség még a magyar mondat elméletére? S felel rá: van, még pedig jobbra, mert a magyar mondat kérdését eldöntöttnek nem tartja s mert rendíthetetlen az a meggyőződése, hogy a magyar mondat logikáját, azaz tényei rendszerezését s mindég érvényes szabályokra vitelét ő puhatolta ki. Mindazt, amit három értekezésében előad, nem hirtelen támadt ötlet, hanem 25 évi ernyedetlen nyomozásának gyümölcse, „melyben jövendő növények magvai rejlenek.“ Tételekbe szedi tehát a „magyar mondat logikáját“, „mindig érvényes szabályait.“

Egyik tétele az, hogy a nyelvészet induktív tudomány.

Ez a nyelvészeti tudománykutatás módszer kérdése. Ezt a tételt nálunk sem kellett felfedezni, mondja kicsinylőleg Hunfalvy. Brassai sem új találmányként tálalja fel s még sem felesleges, hogy ismét és ismét hangsúlyozza. Mert kora nyelvészeinek nagy része a nyelvi tényeket eleve megállapított általános szabályok alá akarja eróltetni s az analogia úgy van-ja helyett a deduktív okoskodás következményeként az úgy kell lenni-t erőszakolja. Nem talál elég gúnyos szavakat a nyelvészeti metafizika kicsúfolására, amely szükségképi viszonyt vél látni a gyökök és eszmék között, amiből — kivéve a hangutánzás esetét — semmi sincs. Ha tehát nem kellett is feltalálni a nyelvészet induktív voltát, övé mindenestre az az érdem, hogy ezt mély meggyőződéssel állandóan hangsúlyozta s az analogia nagy szerepére élesen rávilágított.

Valószínűleg ez a meggyőződés vezette őt arra a másik tételére, hogy a nyelvtudomány természeti tudomány. Ma már a nyelvtudományt nem a természeti, hanem a szellemi tudományok közé számítják. De volt-e, vagy van-e valami alapja Brassai felfogásának? Hiszen egy olyan finoman elemző és mélyre látó elménél lehetetlen feltenniünk, hogy elemi dolgokban tévedett volna. Kétségtelenül volt, mert a hangok tana a mai haladottabb nyelvtudomány szerint is kizárólag a hang-fiziológia, tehát egy minden kétségen felülállóan természeti tudományra van alapítva. Mert a nyelv nemcsak az emberi szellem terméke, hanem a beszélő szervek fiziológiai produktuma is. Így tehát talán Osthofnak van igaza, hogy a nyelvtudomány voltaképpen mind a két tudomány csoporthoz tartozik. A nyelvtudománynak természettudományi, lélektani és történelmi vonatkozásai vannak s ezek közül egyiket sem szabad elhanyagolnunk vagy kellesen felül becsülnünk. Természettudományi vonatkozásaiban a hangok képzését, akusztikai benyomásait, a lélektaniban a nyelvnek és gondolatnak kölcsönös hatását és viszonyát, a történetiben a mai nyelvet a történelmi fejlődés alapján kutatja és igyekszik megmagyarázni. Kétségtelen ezek után, hogy Brassai nem minden alap nélkül számította a nyelvtudományt a természettudományok közé; de az is, hogy a természettudományokhoz való minden vonatkozása dacára is szellemi tudomány.

Brassai az Aristoteles-féle logikai kategóriák szalagján

járó mondatelemzés helyett a mondat lelkébe mélyen belátó pillantással a lélektan alapján akarja megérteni és megértetni a „magyar mondat logikáját“. Ez a harmadik nagy érdeme a magyar nyelvészet történetében. A mondatot tette vizsgálódásai kiinduló pontjául, de nem a logikai ítélet elégtelennek bizonyult járószalagja vezette kutatásában, hanem az a pszichológiai szempont, amelyet vele egy időben, de tőle függetlenül Sayce, Becker, Steinthal s azután az új grammatikai iskola érvényesítettek. És itt sajátos szövedékével találkozunk a Brassai lelkében élő eszméknek és meggyőződéseknek. Brassai mindenek előtt erős logikus fő, a „logika fegyveres Goliáthja.“ Minden tudományban, minden fejtegetésénél a logika a biztos és hibázni nem tudó kalauza. A nyelvészetben többször szemére lobbantják, hogy mindent a logika kaptafájára akar húzni és nem akar helyesnek elismerni semmi olyan nyelvtényt, ami ellene mond a logikának. És mégis ő az, aki nálunk először töri meg a logikának a mondatban addigi egyedül uralkodó formai szerepét és jelentőségét. Ez a pszichológiai szempont egyik jellemző tulajdonsága az új grammatikai iskolának. Brassai tehát nálunk megindítója volt annak az iránynak, melyet a nyelvtudomány történelme később a németeknél *új grammatikai iskolának* nevezett.

Ezek után majdnem érthetetlen, hogy miért idegenkedik Brassai nyelvtények történelmi szempontból való vizsgálatától. Tudja, hogy a nyelv nem kész, bevégzett és tökéletes egész, hanem állandó és folytonos változás alatt áll. Változnak a szók formái és jelentései, egyes szók kikopnak a használatból, új szókat fogad be és szentesít a használat, mint minden más terméke az emberi szellemnek. Tehát a nyelvtudomány nem nélkülözheti a nyelvi jelenségek történelmi változásainak megfigyelését, leírását és magyarázatát. Brassai kutatási módszere kétségtelenül hiányos volt a történelmi szemlélet mellőzése miatt. Mikor Hunfalvy 1859-ben figyelmeztette e hiányra, nem válaszolt ugyan, de beláthatta az ellenvetés alaposságát, mert *A magyar mondat* elemzéseit már a régi irodalomból vett számtalan példával kíséri és világítja meg.

Brassai módszerének e szerves egyoldalúságával függ össze az a másik, hogy nála hiányzik az *összehasonlítás*. A

kutató munkának ez a módszeres lépése természetszerűen és szükségképen foly a történelmi szemponttól. Brassai csak Hunfalvy figyelmeztetése után eszmél rá ezirányú feladatára. Mások is szemére vetik, hogy az erdélyi dialektust kedveli s másokkal szemben csak azt szereti feltolni döntő bíróul. Ha a „göcseji útas“ a göcseji nyelvjárással hozakodott elé, Brassai mérgesen követeli ugyanazt a jogot a székely nyelvjárásnak. Ez a kezdeti idegenkedés nála annál feltünőbb, mert jól ismerte Bopp korszakalkotó összehasonlító nyelvészeti működését, sőt --- úgy véli --- hogy ő a magyar mondat tanában ugyanazt művelte, amit Bopp az indogermán nyelvészetben az etymologia (ma úgy mondanók: alaktan) terén. És ismerte — habár nem nagyon értékelte — Grimm Jakabnak a német nyelvtanban nagy sikerrel alkalmazott módszerét is. És nálunk Sajnovics, Gyarmathi és Révai munkásságát is. Hogy még sem alkalmazta, annak oka az, hogy nem ismert nyelveket a magyar rokonságából. S mikor a rokonság gondolatát már nolle velle nem utasíthatta el, már idősebb volt, hogysen új nyelvek tanulásához foghatott volna. Ámbár tudjuk tőle is, Hunfalvytól is, hogy a szanszkritot és arabot már ősz fejjel kezdte tanulni s ezekben nagyon alapos ismereteket szerzett.

Dr. Gál Kelemen.

Adatok a bölöni unitárius egyházközség történetéhez.

Minden nép, minden intézmény a hagyományokban él és fejlődik tovább. Ezek a hagyományok olyan mélyen vésődnek a nép lelkébe, hogy hosszú idők változásai sem tudják azokat megsemmisíteni. E hagyományok alapján vallották és vallják a bölöni unitáriusok, hogy Bölön egyike volt azoknak a községeknek, amelyek az erdélyi reformáció hullámszáma idején teljes egészükben csatlakoztak az unitárius hitvalláshoz. Azelőtt sohasem fogadta el sem a közvetlen közelségben levő barcasági szász községek lutheri, sem pedig a szintén közvetlen szomszédságban levő Bardocz-széki székely községek kálvini vallását, hanem egyszerre a Dávid Ferenc követője lett és teljes eredetiségében az is maradt.

Ezt a mélyen bevésődő lelki hagyományt erősítik meg azok a történelmi okmányok, amelyek a bölöni unitárius egyházközség levéltárából és a helybeli református egyházközség régi feljegyzéseiből csak nemrégiben jutottak tudomásunkra. A református egyházközség feljegyzései azért bírnak döntő fontossággal, mert köztudomás szerint, az összes háromszéki unitárius és református gyülekezetek az első megalakulások alkalmával közös templomba jártak, közösen tartották az egyházközségi hivatalnokokat s általában vagyonszövetségben éltek. Ez a testvéries állapot egészen a keserűi Dayka János ref. püspök és a szomorú hírre vergődött bölöni Sikó István előbb sepsiszentgyörgyi unitárius, azután „orthodoxus Senior” háromszéki „visszatérítési” idejéig, vagyis mintegy 70 évig tartott.

Az unitárius egyházközség birtokában éppen ezen időközönből van egy néhány okmány, amelyek csak egy ecclesiáról tesznek említést, amely tehát 1569-től 1622-ig csak unitárius lehetett. Ezt bizonyítják a református egyházközség legelső feljegyzései, amelyek éppen Sikó esperes háromszéki szereplése idejéből valók: s tudunkra adják, hogy a bölöni református gyülekezetet egypár idegenből ide szakadt nemes em-